Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ५२५१ - घ

Title छन्दः परिशिष्टम्

Author लिपिक: उदयराम

Extent ३ **Age** सं० १८६०

Subject सामगानम्: संपूर्णम्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नं० ५२५१ - घ

छन्दः परिशिष्टम् (सामगानम)
पत्राणि ३ (त्रीण्येव) (सम्पूर्णम)
नं० ५२५१ - घ
लिपिबद्धकार: उदय राम:

5251

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नं० ५२५१ – घ

छन्द: परिशिष्टम (सामगानम)
पत्राणि ३ (त्रीण्येव) (संपूर्णम)
लिपिकः उदयराम:
संवत १८६०

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

साम गा ॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॐ अथातः छंदसां विचयं व्याख्यामः॥ गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहती पंक्तिस्त्रिष्टुब्जगती
तिस्रः सार्वाण्येकाक्षरपदादीनि चतुरक्षराधिकानि प्रति छंदसं गायत्र्यादीनामुक्तितिरवसानं छंदसां॥
मार्यलौकिकं च॥ चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री॥ चतुःशतमुक्तं त्रिष्टुप्चतुष्पाद्ऋजायत्री षडक्षरैस्त्रिपात्याद
का निचृत् स्वं सप्ताक्षरैरष्टस सप्तपदि प्रतिष्ठा॥ षट्सप्ताष्टौ च वर्द्धमाना त्रैयाष्टका स्वभावास्तूष्णिगष्टाक्ष
रौ द्वादशश्च॥ स चेन्मध्ये ककुब्भवति॥ स पुरस्तादुरस्तात्पुरउष्णिक्॥ स एवोपरिष्टात्परउष्णिक्॥ चतुष्पादे
कसा द्वारैरनुष्टुप्॥ चत्वारोष्टकाः॥ त्रिपदा च द्वादशाक्षरो द्वादशो च तां ज्योतिष्मतीमिति पंचालाः॥ बृहती त्रयो
ष्टाक्षरा द्वादशश्च॥ स तृतीयः पथ्या भवति॥ सित्कन्द्वितीये न्यंकुसारिणी॥ स्कंधोग्रीवी क्रौष्टुकेः॥ उरोबृहती या
स्कः॥ अप्रथमकल्येनोपरिष्टाद्बृहती॥ विपरीता पुरस्ताद्बृहती॥ अपि पदे शाक्षरा वृशाक्षरौ च न व कैर्वा चतु
र्भिस्त्रिभिर्वा जागतगायत्राभ्यां विराडेव सेव विष्टारपंक्तिर्द्विपदा तांडिनः॥ क्रमेण जागतो गायत्रौ च जस्ता
रपंक्ति विपरीतास्तारा जागतो चेन्मध्ये विष्टारपंक्तिः राद्योस्तयोस्तयोः सं स्तारास्ततः पंक्तिर्विमिश्रपादा
सेव च सिद्धा विष्टारपंक्तिः स्ताडिनः॥ पंचकैश्चतुर्भिरक्षरपंक्तिः॥ द्वे विराड्भ्यां वा पदपंक्तिस्त्रिभिश्चतुष्कषट्
कभ्यां गायत्रैः पंचभिः पथ्या ताभ्यां त्रिष्टुब्जगत्यौ चतुष्पदे षट्पदापि जगती गायत्रैरेव पंच पदा मपि
कभिर्भवंति चतुर्भिर्गायत्रैर्जुजितेन च तथा जगती त्रिभिर्गायत्रैर्जागताभ्यां च गायत्रैश्चैकं त्रिष्टु
द्वादशाक्षरस्त्रयः सतो बृहती॥ महाबृहती येके॥ [illegible] ॐ गायत्रे [illegible] छंदे [illegible] क्षरानिय [illegible]
© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri
[illegible] त्रैष्टुभ [illegible] पदसं [illegible]

सास्वराट् द्वाक्षराभ्यां

जगत्योरनुष्टुभि वा द्विमध्या वसा न जगतः पुरस्तान्मध्य उपरिष्टाज्ज्योतिष्मत्यो ज्योतिष्मत्यः ॥१॥ सर्वछंदस्त्वेकेन पंचाक्षरेण शंकुम
ती भवत्यथैकाक्षरहीना निचृदेकाधिका भुरिग्द्व्यूना विराट् द्व्यधिका स्वराड् पीयोमध्या त्रिपात्पिपीलिकमध्या भूयो मध्याय
व मध्येति यवाभ्यां यकारवकाराविकर्षेण न्यूनानि छंदांसि पूरयेन्नाशद्वे न च मृदं वर्जीपद्प्रकृत्या च त्वशद्वे न्यूनत्वे तु श्रा
ह्वपूरणमेकद्वित्रिचतुःपंचपदानि छंदांसि भवंति भूयो वाति छंदांसि भवंत्यतिजगतीशक्वर्यतिशक्वर्यष्टिरत्यष्टिर्धृति
रतिधृतिः कृतिःप्रकृतिराकृतिर्विकृतिः संकृतिरभिकृतिरुत्कृतिरितिपंचाशदेवोक्तात्युक्तमध्ये प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठेत्यनिर्दिष्टा
निसमः शायिकानां द्विपदाया ऊर्ध्वं चतुर्भागः पादसंज्ञा देवतादितो वृत्तितः स्थानानि पादो वा छंदो ह्यष्टद्विपदाष्टाक्षराभ्यां गाय
त्री नवाक्षराभ्यां विराट् छंद एकादशाक्षराभ्यां त्रिष्टुप् द्वादशाक्षराभ्यां जगत्येतेरेवैकपदा व्याख्याता बृहतीनां तु दशा
क्षराभ्यां मष्टाक्षराभ्यां च विचाराः पंक्तिवत्पंक्तिवत् ॥२॥ देवासुरप्रजापतीनां यजुःसामर्चिछंदांसि भवंति देव्येकाक्षरा
गायत्री पंचदशासुराणां प्रजापतेष्टौ वृद्ध्या दशाष्टादश चेतरेषां क्रमशोऽपप्रति छंदो ह्यक्षरविवृद्धिर्दैवयजुषोरेके
केन सप्ताहानिरसुराणां प्रजापतेश्चतुर्भिर्विवृद्धिः द्विक्ष्यां साम्नाम् त्रिभिस्ता विमो द्वौ त्रिवर्गौ छंदसामाद्य स्यात् त्रयं
त्रयं सामे स्यार्षे परस्य ब्राह्मणं चां चो द्विगुणा यजुषां च चतुर्गुणा ह्लस्वितय युक्ता यजुषां च साम्नो प्राजाप
त्या च षोडशभिः षोडशभिः ॥३॥ अस्य पत्नी द्विशो भवति अग्न आयाहि वीतय इति गायत्रं निसो दशात्यः त्वमग्ने यज्ञानामि
ति पिपीलिकमध्या शंकुमती गायत्री प्रेष्ठं वो अग्निं व इति विराड्गायत्री यज्ञा यज्ञेति बृहत्स्विस्त्र आजुह्वोतेति त्रिष्टुभो हि
इमं स्तोममिति जगत्यावश्विन रइति विराट् छंदः प्रभ्रजयं तं प्रहोतारं रिति चैकपा मग

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पुरस्त्येति परउष्णिक् ॥ प्रमंहिष्ठायेति ककुप् ॥ यद्वा इति परउष्णिक् ॥ तद्वोगायेति गायत्रं छंदः ॥ शं सोमानां गो दुहतीति विराड्गा
यत्र्युप नो हरिभिः सुतमिति निचृद्गायत्री ॥ पांतमागेकानुष्टुबिदा ॥ ह्य चोजसेति वर्द्धमाना गायत्री ॥ त्वावत इति पादनिचृद्गाय
त्री ॥ सदा कदेति भुरिग्गायत्री ॥ इदं विष्णुरेंद्र हनिचृद्गायत्री ॥ अभित्वा शूरेति बृहत्योः ॥ एवभिवोवीरमंधस इति पिपीलिकमध्या विरा
ड् बृहती योरा विराड्बृहती ॥ वास्तोष्पत इत्येषामनुष्टुब्वा पूरणाद्बृहती भवति ॥ सावि देवमिति त्रैष्टुभं ॥ तिस्रो दशात्यः प्रवो मह इति
विराट् छंदः ॥ चक्रं यदस्याप्स्वा निषत्तमिति यजामह इति द्विस्तितो जगती ॥ गायंतीत्यनुष्टुभस्ति सः ॥ आ नो वयो वयः शयमिति कु
मीनुष्टुप् ॥ विश्वाः पृतना इति जगती ॥ प्रधमामति जगती ॥ मितह ब्राह्मणमुभे यदिंद्र रोदसी इति षट्पदापि जगती इस्तो
स्तुभि हो दू पिबा सोममिति विराट् छंदो ॥ भ्रातृव्य इति ककुभः ककुभः ॥ १४ ॥ अथ पंक्तयः स्वादोरित्थेति पथ्या ॥ द्व आग्निं नस्व
वृक्तिभिर्हे इंनो अपि वातयेत्यास्तारपंक्तिर्न तमंह इत्युपरिष्टाद्बृहती परिप्रधन्वेत्यक्षरपंक्तयः पर्यूषु हित्वेति पिपी
लिकमध्यानुष्टुभोपदपंक्तिरग्ने तमद्येत्या विर्मर्या इति पुरउष्णिक् द्विपदा भवंति विश्वतः सदा या ह्यग्ने त्वन्न उ षा आ
पस्वेमानुक्रमिति विष्टारपंक्तयो विराजए केषामिमानुकमादित्यैरिंद्रः सगण इति आपो तिष्ठत्यो वा त्रिष्टुभावेष ब्रह्मा
य रूत्विय इत्यचेति विश्वस्य विस्तृतय इति गायत्री भगो न ॥ चित्र इति त्रिपदासुरीगायत्री ॥ विश्वस्येत्येकपदा गायत्री
ब्रलालेइं इमनवस्तेशं पदमुपब्रह्मेचीति प्रवइंद्राय वाजमर्जी इति त्रिष्टुभः शंपदं जगती वा द्विस्तितः प्रवइंद्रा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पीति भुरिक्स्वराजौ त्रिकद्रुकेष्वेंद्र यांहुमित्यं देव नवत्यं न यमित्येता अष्टयोस्तु मोषडयारुचाग्ने होतः रमिष्ट
ष्टयो यः सहस्रंतमिंद्रं प्रवो महइत्यति जगत्पुष्ठा तेजातमंधसइति गायत्र्यंच तस्रो दशात्यः पुनानः सोमधार
यति बृहतीवत्सु इवेति त्रिष्टुभौ द्वे पुरोजितीत्यनुष्टुप् आहर्यता येति बृहती भवति पाभिष्ठियाणीति जगती
इमष्टेत्युष्णिक् पवस्व मधुमत्तम इति ककुप् ससुन्वे य केषां यवमध्या गायत्री ककुप्प्रगाथ शाक्वराय उष्णिया
2 इति विष्टारपंक्तिः सतः पंक्तिरेकेषामेकेषां ॥५॥ अथ परहस्ये छंदांस्यनिर्दिष्टेषु त्र्येषु भः सर्वत्र गायत्र्यो यस
दः सनाद्दाये ना विश्वानि त्वमेतदिंद्र इन्द्रयोरिंद्रवाजेषु नियुत्वान्वायो अग्निमीडे अग्न आयूंषीति चासमापनात्
प्यानुष्टुभो भवंति यज्ञायज्ञामयि वर्चः आ आगासहस्रशीर्षा इतिसमर्चः संमील्येषु चोत्तराप्या बृहती इज्येष्ठमि
ति वसंतमित्तिविराड् बृहतीत्यमिमा उर्षधीरिति विराट् छंदा भ्राजतीति पंक्तिः पजगत्या रुरुचत्स्वरूपस्या विश्वेदेवा
य शोमामन्ये वामिति ज्योतिष्मती जगती विश्वेदेवा इति त्रिष्टुभा सतो विभ्राडित्यः शाक्वे जगतीमं वृषाणीति
यैकुपदा महानाम्न्यः शाविष्ठ वज्रिन्नीशाहीति च त्रिपदा गायत्र्यः सर्वत्रानादेशे शंकुमत्यो भवंत्याभिष्टू मिवाहि
शक्रो योमः हिष्ठ ईशो हि शक्रः प्रवस्व यत्रेवशी हीति विदाराये इंद्रं धनस्पतीति विष्टारपंक्तयो विराज एकेषां स्तो
त्रीयायहणाद्धात्रयोदशपदे पूर्वे चतुर्दशपदोत्तमा विद्युंदः स्वच्छरपरिमाणाः संकृतिप्रभृत्यूर्ध्वं विज्ञेयाः छि व

॥२॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ष्टु शीत पदानि पंच पंक्त्याक्षराणि गायत्री पद पंक्तिर्विभवन्त्यानिश्च योवार्छंदसः शक्करी एता सर्वं छंदोम हत्यानु
महत्वानृचाः अथोत्तरासु विकारा भवंति तत्र चर्चे पूर्वास्वेव नित्तराः प्रत्येतव्या सर्वत्रान्यत्रायह एण घृष्यापो
तं पुरोजितीविशोविशः आत्वारथमिति अनुष्टुभां गायत्री अधिष्ठितायजा याश्चांत्या बृहतीत यानुष्टुभोपृ
वैमिक्ष्य पायितेमहइति प्रत्यस्माइति चांत्याविश्वाः पृतनाइत्यति जगत्युपरिष्टाद्बृहत्यः याहीड्ड माषां
कं कासु पर्णं विरच्चोयमा मीत्येतासु रविकारा बृहतीषु सवसुयू याचु नानृत्वामिध्यमि सोमापदितोबिं
बएय हानित्येतासु दुहानऊधः सत्वनश्चित्र तरक्ष सुदंनूनं पुनानोबद्धस्र्ये त्येवं ८ षड् पंचाशदेकं कु
बुभिन्द्रुचैवं नसवासु यथाव वस्वयमधुमत्तमोवयमु त्वाम पूर्व्यश्रमा ८ हि ष्ठाये त्येवं दशसु शस्तुचायां चे
ममेवृक्रुए ऋधा हवामि तिपिपीलिकमध्या विराड्गायत्री मनुं व दुं दर्भैति चतुष्पदास्त्रिगुर्जतिहरी त्यनुष्टुबिंद्र तीना
जुषस्वेतिस्वराडनुष्टुप् प्रत्नं पीयूषं वेसोम प्रथमाइत्येतौ त्वसोमसतोबृहत्यः आयः पुरं धीहवविपिपान
सितित्रिपदाविराजः सुमन्मावस्वीरंतीस्तनरीतिचैक पदात्रच विकारश्च यज्ञवा एणायो नस्योरणइतिपंक्ती
पथ्ययो जागारागृग्नि जीगारेतिति त्रिष्टुप् जगत्यावग्निर्जागार तितित्रिष्टुब्वा इति तद्दिद्रस्य बाहू इतिस्वराट्त्रिष्टु
प्स्वस्तिनइति विराट् त्रिष्टुप् संक्रंदं मे नेतिदेवताधिकाराः अग्नेतवश्रवो वयइतिबृहद्घ्रं च यमादि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

3

शरेत्त्नीयाच्चतुर्थीपंचम्यः सतः पंक्तयः सिद्धा विष्टारपंक्त्योर्वा त्याः स्वराडे केषां ज्येष्ठमध्यमाजगतीसम्र
हत्वाहस्वांचइवएनात्वद्गु लगयनासमुद्रछंदइतिहिब्राह्मणंओघस्मार्इ त्रिष्टुभ्यश्चाक्षयः॥७॥अथातः छं
दसांवर्णाः शुक्ला गायत्र्यः सारंग्यउष्णिहः पिशंगानुष्टुभः कृष्णा बृहत्यः नीलाः पंक्तयः रोहिताः लोहिताः पंक्तयः
त्रिष्टुभः सुवर्णागौरा जगत्यो नकुला एकपदा द्विपदा बभ्रवः श्यामायो विराजो तोयान्यन्यानि छंदांसि भवं
त्यधदेवताअग्निर्गायत्र्याः सविता उष्णिकुंभोनुष्टुभा सोमो बृहत्या बृहस्पतिः पंक्त्या मित्रावरुणौ वस
वोवा त्रिष्टुभामिंद्रो विश्वेदेवा जगत्या आदित्यानां विराजो पशवा प्रजापत्यान्यतिछंदांसि वायव्यानि विछंदांसि भव
ति द्विपदापुरुष देवता ब्राह्मणएकपदाइति॥८॥ ब्राह्मणसांडिनश्चैव पिंगलाच्च महात्मनः॥ निदानादुक्थशा
स्त्राच्च छंदसां ज्ञानमुद्धृतं॥ यस्माच्छादिता देवाः हेमामिर्मृत्युभीरवः॥ छंदसां तेन छंदस्त्वं ख्यायते वेद
वादिभिः॥२॥ यथा छंदोभिराच्छन्नं देवानां मानिवोदकेनाह्यपश्यत्सुरामृतम् तत्वं ततोगताः॥३॥ छंदोवि
वेदविप्रस्तु धर्मस्तज्ञुणान्वितः॥ छंदसामेति सालोक्यममृतत्वं च गच्छतीत्याह भगवा गार्ग्ये गार्ग्यो इति छं
दनामपरिशिष्टं समाप्तं॥ संवत् १७६० वर्षे मार्गशीर्ष कृष्ण २ सोमे अभ्यंतरनागरीज्ञातीय त्र्यापरमा
नंदसुत त्र्यासोमनाथ सुत त्र्यामूलराम सुत त्र्याउदयराम लिखितं सदाशिवार्पणमस्तु मंगलं

छंदपरिशिष्ट सामगान

छिंद ॥९॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri